

Taberî'nin (v. 310/922) 96/Alak Suresi 1–5. Ayetlerin Tefsirinde Yer Verdiği Rivayetlerde Nüzul Sürecine İlişkin Veriler

BURHAN BALTACI
DR., ÇUKUROVA Ü. İLAHİYAT FAKÜLTESİ
baltaciburhan@hotmail.com

Özet

Bu araştırmada, nüzul süreci açısından hakkında benzer rivayetler bulunan 96/Alak Suresi 1-5. ayetler ele alınmıştır. İlgili ayetler hakkında Taberî'nin yer verdiği rivayetlere dayalı olarak ve "rivayet tefsiri" ekseninde adı geçen rivayetlerin senet ve metinleri değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Bu arada Taberî'nin tefsirinde (*el-Câmi'*) yer alan ilgili rivayetler aynı müellifin *Târîh'*indeki aynı ayetlerle alakalı rivayetlerle karşılaştırılmıştır. Çalışmamız ile hakkında daha fazla tartışmalı haberler bulunan sure veya ayetlere ilişkin rivayetlerin de bu şekilde değerlendirilmek suretiyle bu alanda yapılacak benzer araştırmalara bir numune teşkil etmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler:

Taberî, *el-Câmi'*, Alak Suresi, senet, metin, rivayet, nüzul süreci, tefsir.

Abstract

The Data Related to The Process of Reasons of Revelation (Asbab Nuzul) in Tabarî's (d. 310/922) Tafseer (Example of 1-5 verses of 96/Alaq Surah)

In this study, 1-5 verses of 96/Alaq Surah of the Quran about which there are generally similar narrations are evaluated according to the nuzul process. Basing on Tabarî's narrations about these verses, we evaluated the isnads and mats of these narrations in the axis of narrative exegesis (tafseer riwayah). Meanwhile, we compared the narrations about these verses in Tabarî's Tafsir (*al-Câmi'*) with the narrations about the same verses in his *Târîkh'*. This study aims to get similar works started.

Keywords:

Tabarî, *al-Câmi'*, Alaq Surah, isnad, matn, narration, nuzul process, tafseer.

Giriş

Kur'ân-ı Kerîm'in nüzul süreci araştırmacılar tarafından ilgi duyulan, bu ilgiye rağmen büyük ölçüde tasnif edilmemiş malzeme ile karşılaşılan ve bu sebeple de hareket kabiliyetini sınırlandıran bir alandır. Nüzul sürecine ait bu müktesebat tefsirlerde pek sık tekrar edilmesine rağmen tasnif edilememiştir. Bunun sebepleri arasında nakledilen haberleri senetleriyle beraber sunma anlayışı da sayılabilir. Çünkü rivayetin bir metot olarak ilmî disiplin içerisinde geliştiği dönemde esas olan bu haberleri senetleriyle beraber nakletmekti. Senetteki raviler ve isnat zinciri hakkında birikimi olanlar -haberi duyduklarında/ gördüklerinde- bu haberlerin sağlam veya zayıf olduğu hakkında belirgin bir görüşe sahip olmaktaydılar. Günümüzde ise eldeki mevcut verilerin fazlalığı, senet bilgisinin ilk dönemlerde olduğu gibi güncel olmaması gibi nedenlerle ilgili rivayetlerin değerlendirilebilmesi ve ulaşılabilecek sonuçlara itimat edilebilmesi için bu alanda müstakil çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Kur'ân'ın nüzul sürecine ilişkin yapılacak araştırmalara bir örnek teşkil etmesi için Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin (v. 310/922) *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân'* isimli tefsirindeki nüzûl sürecine ilişkin verilerin incelenmesi düşünülmüştür. Alanın genişliğinden ve sağlıklı sonuçlara ulaşma hedefinin öncelenmesinden dolayı araştırma Alak Suresi ile sınırlı tutulmuştur. İncelemenin ilerleyen safhalarında, bu verilerin değerlendirilmesinin dahi makale boyutlarını aşacak kadar geniş olması sebebiyle konunun 96/Alak Sûresi 1-5. âyetlerle sınırlı tutulması benimsenmiştir.

Araştırmamızda incelemeye konu olan veriler Taberî'nin, Alak Suresi 96/1-5. ayetlerin tefsirinde sunmuş olduğu rivayetlerdir. Öncelikle senet ve metin olarak bu rivayetler Taberî'nin yer verdiği sıralama esas alınarak takdim edilmiş, ardından senet ve metin değerlendirmelerine yer verilmiştir.² Ayrıca Taberî'nin bir diğer eseri olan *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk* adlı eserindeki nüzul süreci ile alakalı verilerle de karşılaştırma yapılmak suretiyle sağlıklı sonuçlara ulaşılması hedeflenmiştir.

1 İbn Cerîr et-Taberî, *Câmi'*, I-XXX (XV cilt halinde), (Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1988); Farklı bir baskı olarak krş. *Câmi' (2)*, tah. 'Abdullâh b. 'Abdulmuhsin et-Turkî, (Kahire: Dâru Hicr, 1422/2001).

2 Bu değerlendirmeler esnasında eserlerinden istifade ettiğimiz, tefsir kaynaklarında isnat konusundaki çalışmaları ile son dönemde bu alanda önemli bir boşluğu dolduran Mehmet Akif Koç'un çalışmalarını özellikle zikretmekte fayda vardır. *İsnad Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri*, (Ankara: Kitâbiyât, 2003); *Tefsirde Bir Kaynak İncelemesi*, (Ankara: Kitâbiyât, 2005).

I. Taberî'nin Alak Suresi 96/1–5. Ayetlerin Tefsirinde Yer Verdiği Rivayetler

1.Rivayet: (Taberî_) Ahmed b. ‘Osman el-Basrî³_Vehb b. Cerîr⁴_babası (Cerîr)⁵_Nu‘mân b. Râşid⁶_Zuhrî⁷_‘Urve⁸_Hz. ‘Âişe (58/678). Hz. ‘Âişe (ra.) şöyle anlatmıştır: “Rasulullah’ın (sav.) ilk vahiy almaya başlaması sadık rüya şeklinde idi. Bu (rüya), sabahın aydınlığı gibi ortaya çıkardı/gerçekleşirdi. Sonraları ona yalnızlık sevdirdi. (Rasulullah) Hırâ Mağarası’nda inzivaya çekilir, ailesinin yanına dönmeden (gün ve) gecelerini ibadetle geçirirdi. Yine bir o kadar zaman (orada kalmak) için azık temin etmek üzere ailesinin yanına dönerdi. Hak (Cibril) ona ansızın görününceye kadar bu böyle devam etti. (Cibril) ona geldi ve “Ey Muhammed! Sen Allah’ın Rasulüsün/Peygamberisin.” dedi. Rasulullah (sav.) (sonrasında olanları) şöyle anlatıyor: “Ayaktayken dizlerimin üzerine yığıldım, şaşkınlık içinde titremeye başladım, sonra Hatice’nin yanına vardım ve “Beni örtün, beni örtün.” dedim. Bu durum korkum geçinceye kadar sürdü.

Daha sonra (Cibril yanına tekrar) geldi ve “Ey Muhammed! Ben Cibril’im, sen de Allah’ın Rasulüsün.” dedi. Hz. Peygamber diyor ki: “Kendimi bir dağın üzerinden atmayı tasarladım. Ben tam bunları tasarlarken (tekrar) bana

- 3 Ahmed b. ‘Osmân b. Ebî ‘Osmân, ‘Abdunnûr b. ‘Abdillâh b. Sinân en-Nevfelî, Ebû Osmân el-Basrî, Ebû ‘l-Cevzâ’ (246 h.). İbn Hacer, Hafız Ahmed b. ‘Ali b. Hacer el-‘Askalânî (852 h.), *Tehzîbu ‘l-Tehzîb*, I-XII, (Beyrut: Dâru Sadr, 1325 h.), I, 61; Adı geçen ravi “sika (güvenilir)” olarak tanımlanmaktadır. Aynı müellif (a.mlf.), *Takrîbu ‘l-Tehzîb*, (Riyâd, 1416 h.), s.95, nu.80; Hâfız Safiyyuddîn Ahmed b. ‘Abdillâh el-Hazrecî el-Ensârî, *Hulâsatu Tezhîbi Tehzîbi ‘l-Kemâl fî Esmâi ‘r-Ricâl*, (Bulak, 1301 h.), s.10.
- 4 Vehb b. Cerîr b. Hâzim b. Zeyd b. ‘Abdillâh b. Şucâ‘ el-Ezdî, Ebû ‘l-Abbâs el-Basrî el-Hâfız (206/821). Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. ‘Osmân (748 h.), *Siyeru A ‘lâmi ‘n-Nubelâ*, tah. Şu‘ayb el-Arnaût, (Beyrut: Muessesetu ‘r-Risâle, 1986), IV, 442; “Sika bir ravidir.” İbn Hacer, *Tehzîbu ‘l-Tehzîb*, XI, 161–162; a.mlf., *Takrîb*, s.1043, nu.7522; Hazrecî, *Hulâsa*, s.418.
- 5 Cerîr b. Hâzim b. Zeyd b. ‘Abdillâh b. Şucâ‘ el-Ezdî, Ebû ‘n-Nadr el-Basrî (175 h. veya 170/786). İbn Hacer, *Tehzîbu ‘l-Tehzîb*, II, 69–72; a.mlf., *Takrîb*, s.196, nu.919.
- 6 Nu‘mân b. Râşid el-Cezerî, Ebû İshâk er-Rakkî. İbn Hacer’in tasnifinde sahabe yetiştirmeyenleri ifade etmek için kullandığı tabaka olan altıncı tabakadandır. *Takrîb*, s.1004, nu.7204. Kaynaklarda kendisinden rivayette bulunanlar arasında yukarıdaki rivayette adı geçen Cerîr de sayılmaktadır. a.mlf., *Tehzîbu ‘l-Tehzîb*, X, 452.
- 7 İbn Şihâb ez-Zuhrî, Muhammed b. Muslim b. ‘Ubeydullâh b. ‘Abdillâh b. Şihâb b. ‘Abdillâh b. el-Hâris b. Zuhre b. Kilâb b. Murre el-Kuraşî ez-Zuhrî, Ebû Bekr el-Hafız el-Medenî (124/742 veya 125/743). İbn Hacer, *Tehzîbu ‘l-Tehzîb*, IX, 445–451.
- 8 ‘Urve b. Zubeyr b. el-‘Avvâm b. Huveylid b. Esed b. ‘Abdi‘l-‘Uzzâ b. Kuşay el-Esedî, Ebû ‘Abdillâh el-Medenî (94 h.). Annesi Hz. Ebû Bekr’in kızı Esmâ, teyzesi ise Hz. Âişe’dir. İbn Hacer, *Tehzîbu ‘l-Tehzîb*, VII, 180–185; Krş. Zehebî, *Siyeru A ‘lâmi ‘n-Nubelâ*, IV, 421; İbn Hacer, *Takrîb*, s.674, nu.4593.

göründü ve ‘Ey Muhammed! Ben Cibril’im, sen de Allah’ın Resulüsün.’ dedi. Sonra ‘Oku (ikra).’⁹ dedi, ‘Ne okuyayım?’¹⁰ dedim. Beni tuttu ve üç defa gücüm kalmayınca kadar sıktı. Sonra da “*Yaratan Rabbinin adıyla oku.*” dedi, ben de okudum. Hatice’ye geldim ve “kendimden endişeleniyorum” dedim, ona başımdan geçenleri anlattım. “Müjdeler olsun, Allah’a yemin ederim ki, kesinlikle Allah seni utandırmaz. Yemin ederim ki sen akraba ile iletişimini sağlam tutarsın, doğru söylersin, emaneti iade edersin, (işlerini görmekten aciz olanlara yardım etmek suretiyle onların) yorgunluğu(nu) üstlenirsin, misafiri ağırlarsın, hak yolunda çile çekenlere yardım edersin.” dedi. Sonra beni Varaka b. Nevfel b. Esed’e¹¹ götürdü. (Ona:) “Kardeşinin oğlunu dinle.” dedi. (Varaka) bana sordu, (ben de) başımdan geçenleri anlattım. “Bu, Musa’ya (as.) gelen Namus’tur (Cibril’dir). Keşke genç olsaydım. Keşke kavmin seni (yurdundan) sürgün ettiklerinde sağ olsam.” dedi. “Beni sürgün mü edecekler?” dedim. “Evet, kendisine (peygamberlik) gelmesinden dolayı düşmanlık edilmeyen hiçbir kimse olmamıştır. Eğer o zamana ulaşırsam sana destek olmak suretiyle yardımcı olurum.” dedi.

(Hz. Peygamber (sav.) şöyle devam etti:) “İkra’dan sonra bana Kur’ân’dan ilk nazil olanlar: ‘*Nûn, kaleme ve yazdıklarına yemin olsun ki sen Rabbinin nimeti yüzünden mecnun olmadın. Mutlaka senin için bitip tükenmeyen bir mükâfat vardır. Ve sen elbette yüce bir ahlak üzeresin. Yakında göreceksin, onlar da görecekler.*’¹² ‘*Ey bürünmüş olan, kalk da uyar.*’¹³ ‘*Kuşluk vaktine ve sükûna erdiğinde geceye yemin ederim.*’¹⁴ (ayetleridir.)”¹⁵

9 95/Alak 1.

10 Metinde “مَا أَنَا بِقَارِي” şeklinde yer alan ibare hadis kaynaklarında “مَا أَنَا بِقَارِي” olarak da rivayet edilmiştir. “Okuma bilmem.” şeklinde yapılan çeviriler ikinci ibareyi esas almaktadır. Bkz. Zebîdî, Zeynuddîn Ahmed b. Ahmed b. ‘Abdillatîf, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, I-XIII, trc. ve şerh. Ahmed Naim (I-III), Kamil Miras, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 1988), I, 11.

11 Varaka’nın ne zaman vefat ettiğine dair çeşitli görüşler bulunsa da genel kanaat onun biset-ten hemen sonra vefat ettiği yönündedir. Bu konudaki görüşler için bkz. Kastalânî, Ebû’l-‘Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed (923 h.), *İrşâdu’s-Sârî li Şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, I-X, (Beirut: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabî, 1304 h.), I, 67.

12 68/Kalem 1–5.

13 74/Müddessir 1–2.

14 93/Duhâ 1–2.

15 Taberî, *Câmi’*, XXX, 251–252; a.mlf., *Târîhu’r-Rusul ve’l-Mulûk*, I-XI, tah. Muhammed Ebû’l-Fadl İbrâhîm, (Kahire: Dâru’l-Me‘ârif, 1967), II, 298–299. Benzer rivayetin Hz. ‘Âişe’den farklı bir senetle nakli için bkz. Abdurrezzak, *Musannef*, V, 321-323, nu.9719; Buhârî, *Sahîh*, I, 4 (Bed’u’l-Vahy 3).

2. Rivayet: (Taberî_) Yûnus¹⁶_İbn Vehb¹⁷_Yûnus¹⁸_İbn Şihâb_‘Urve_Hz. ‘Âişe. Hz. ‘Âişe, (İkra’dan sonra nazil olanlara yer verildiği) “...sonra Kur’ân’dan ilk nazil olan şu idi.” ile başlayan ve sonuna kadar devam eden kısım hariç, (yukarıdaki birinci rivayetin) bir benzerini anlatmıştır.¹⁹

3. Rivayet: (Taberî_) İbn Ebî’ş-Şevârib²⁰_‘Abdulvâhid²¹_Suleymân eş-Şeybânî²²_‘Abdullâh b. Şeddâd²³. (‘Abdullâh b. Şeddâd: “Cibril (as.) Hz. Muhammed’e (sav.) geldi. ‘Ey Muhammed, oku.’ dedi. Hz. Peygamber ‘Ne okuyayım?’ dedi. (Cibril) onu kucakladı (bağrına bastı). Cibril ‘Ey Muhammed, oku.’ dedi. Hz. Peygamber ‘Ne okuyayım?’ deyince de (Cibril) ‘*Yaratan Rabbinin adıyla oku.*’ (ile başlayan ayetleri) ‘*İnsana bilmediğini öğretti.*’²⁴ ayetine kadar tebliğ etti.

Râvi diyor ki: “(Hz. Peygamber) Hz. Hatice’ye geldi ve ‘Hatice, sanırım bana cin musallat²⁵ oldu.’ dedi. Hatice ise: ‘Olamaz, Allah’a yemin ederim ki Rabbin bunu sana yapmaz. Sen hiçbir kötülük yapmadın ki.’ dedi. Hati-

16 Yûnus b. ‘Abdi’l-A’lâ b. Mûsâ b. Meysera b. Hafs b. Habbâb, Ebû Mûsâ el-Mısırî (264/878). İbn Hacer, *Tehzîbu’l-Tehzîb*, XI, 440–441.

17 İbn Vehb, ‘Abdullâh b. Vehb b. Muslim el-Kuraşî (198/814). Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nubelâ*, IX, 223; İbn Hacer, *Tehzîbu’l-Tehzîb*, VI, 71–74; a.mlf., *Takrîb*, s.556, nu.3718.

18 Yûnus b. Yezîd b. Ebî’n-Necâd el-Eyflî, Ebû Yezîd Mevlâ Mu’aviye b. Ebî Sufyân (159 h.). Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nubelâ*, VI, 297; İbn Hacer, *Tehzîbu’l-Tehzîb*, XI, 450–452; a.mlf., *Takrîb*, s.1100, nu.7976.

19 Taberî, *Câmi’*, XXX, 252; a.mlf., *Târîh*, II, 299. Aynı isnad ve benzer metin için bkz. Ebû ‘Âvâne, Yakub b. İshâk el-İsferâinî (316 h.), *Musnedu Ebi ‘Âvâne*, I-II, (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, tsz.), I, 110-111. İbn Vehb ve devam eden isnad ve benzer metin için bkz. Muslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Neyşâbûrî (206-261 h.), *Sâhîh*, (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabî, tsz.), I, 139-141 (Bed’u’l-Vahy 160).

20 İbn Ebî’ş-Şevârib, Muhammed b. ‘Abdilmelik, Muhammed b. ‘Abdillâh b. Ebî ‘Osman b. ‘Abdillâh b. Hâlid b. Esed b. Ebî’l-‘Ays b. Umeyye el-Kuraşî el-Emevî el-Basrî (244 h.). İbn Hacer, *Tehzîbu’l-Tehzîb*, IX, 316–317; a.mlf., *Takrîb*, s.873, nu.6138.

21 ‘Abdulvâhid b. Ziyâd el-‘Abdiy, Ebû ‘Ubeyde el-Basrî (179 h.). İbn Hacer, *Tehzîbu’l-Tehzîb*, VI, 434–435.

22 Suleymân eş-Şeybânî, İbn Ebî Suleymân, Firûz, Ebû İshâk (141 veya 142 h.) İbn Hacer, *Tehzîbu’l-Tehzîb*, IV, 197–198.

23 ‘Abdullâh b. Şeddâd b. el-Hâd el-Leysî, Ebû’l-Velîd el-Medenî (81-82/700) Hz. Peygamber zamanında doğmuş olduğuna dair rivayetler bulunmasına rağmen Ahmed b. Hanbel (241/855) onun Hz. Peygamber’den herhangi bir hadis işitmediğini bildirilmektedir. Tabiinin büyüklerinden kabul edilmiştir. Pek çok sahabiden rivayeti bulunmaktadır. Bu araştırmada incelediğimiz rivayetler açısından değerlendirdiğimizde ise, ilk nüzule dair en bilinen rivayetlerin Hz. ‘Âişe’den gelmesi sebebiyle kaynaklarda ‘Abdullâh b. Şeddâd’ın Hz. ‘Âişe’den rivayette bulunduğuna dair bilgi bizim için oldukça önemlidir. İbn Hacer, *Tehzîbu’l-Tehzîb*, V, 251–252; a.mlf., *Takrîb*, s.514, nu.3403.

24 95/Alak 1–5.

25 “عرض لي” ifadesinin bu anlamda kullanıldığı ile ilgili olarak bkz. İbnu’l-Esîr, Mecdudîd el-Mubârek b. Muhammed el-Cezerî (544-606 h.), *en-Nihâye fî Ğaribi’l-Hadis ve’l-Eser*, I-V, (Beyrut: Dâru’l-Fikr, tsz.), III, 211.

ce Varaka'ya gitti, olayı anlattı. Varaka: 'Doğru söylüyorsan kocan kesinlikle peygamberdir ve mutlaka kendi milletinden şiddete maruz kalacaktır. Ben o zamana erersem kesin kesin ona iman ederim.' dedi."

Râvi diyor ki: "Daha sonra Cibril (as.) (Hz. Peygamber'e bir süre) gelmedi. Hz. Hatice'nin Hz. Peygamber'e 'Bence Rabbin mutlaka sana darıldı.' demesi üzerine Allah, '*Duhâ'ya ve sükûna erdiğinde geceye yemin ederim ki Rabbin seni bırakmadı ve sana darılmadı.*'²⁶ (ayetlerini) indirdi."²⁷

4.Rivayet: (Taberî_) İbrâhîm b. Sa'îd el-Cevherî²⁸_Sufyân²⁹_Zuhrî_'Urve_Hz. 'Âişe. (Ayrıca bu rivayetin) İbrâhîm_Sufyân_İbn İshâk³⁰ (şeklinde başlayan bir isnadı da vardır.) "Kur'an'dan ilk inzal olan (ayetler) '*Yaratan Rabbinin adıyla oku.*'dur.³¹

5.Rivayet: (Taberî_) 'Abdurrahmân b. Bişr b. el-Hakem en-Neysâbüri³²_Sufyân_Muhammed b. İshâk_Zuhrî_'Urve_Hz.'Âişe. Hz.'Âişe'den: "Kur'an'ın ilk nazil olan suresi '*Rabbinin adıyla oku.*'(ayeti ile başlayan suredir)."³³

6.Rivayet: (Taberî_) İbnu'l-Musennâ³⁴_İbn Ebî 'Adiyy³⁵_Şu'be³⁶_Amr

26 93/Duha 1-3.

27 Taberî, *Câmi'*, XXX, 252; a.mlf., *Târih*, II, 299-300.

28 İbrâhîm b. Sa'îd el-Cevherî, Ebû İshâk et-Taberî el-Bağdâdî el-Hâfız (249 veya 250 h.). Rivayetlerinde sıdk sahibi ve sika olarak anılmakta ayrıca kendisine bir de kitap nispet edilmektedir. İbn Hacer, *Tehzibu'l-Tehzib*, I, 123-125.

29 Sufyân b. 'Uyeyne b. Ebî 'Imrân Meymûn el-Hilâlî, Ebû Muhammed el-Kûfî el-Mekkî (198/814). İbn Hacer, *Tehzibu'l-Tehzib*, IV, 117-122. Buradaki isnatta adı geçen Sufyan, İbn 'Uyeyne olsa gerektir. Sufyân es-Sevrî'nin de Zuhrî'den rivayetleri bulunmakla beraber (İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I-XIII, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379 h.), I, 273.) Sufyân b. 'Uyeyne'nin Zuhrî'den rivayetleri oldukça fazla ve meşhurdur. (İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, IX, 12; XI, 85.) Ayrıca Hâkim, *el-Mustedrek ala's-Sahihayn* adlı eserinde "İlk nazil olan surenin Alak Suresi" olduğuna dair rivayetinin isnadında açıkça Sufyân b. 'Uyeyne ismini zikretmektedir. Bununla birlikte Hâkim, İbn 'Uyeyne'nin Zuhrî'den bizzat hadis almadığını belirtirken İbn 'Uyeyne'nin Muhammed b. İshâk yoluyla Zuhrî'den rivayetine de yer vermekte ve bu rivayetinin sahih olduğunu değerlendirmektedir. Hâkim, Muhammed b. 'Abdillâh en-Neysâbüri (321-405 h.), *el-Mustedrek ala's-Sahihayn*, I-IV, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1411/1990), II, 576, nu.3953. İbn İshâk tarihine de yukarıdaki rivayette yer verilmektedir.

30 Muhammed b. İshâk b. Yesâr el-Medenî, Ebû Bekr (151/767). İbn Hacer, *Tehzibu'l-Tehzib*, IX, 38-46; a.mlf., *Takrib*, s.825, nu.5762.

31 Taberî, *Câmi'*, XXX, 252.

32 'Abdurrahmân b. Bişr b. el-Hakem b. Habîb b. Mehrân el-'Abdî, Ebû Muhammed en-Neysâbüri (260, 262 h.). İbn Hacer, *Tehzibu'l-Tehzib*, VI, 144-145.

33 Taberî, *Câmi'*, XXX, 252.

34 İbnu'l-Musennâ, Muhammed b. el-Musennâ b. 'Ubeyd b. Kays b. Dînâr el-'Anezî, Ebû Mûsâ el-Basrî el-Hâfız (251, 252 h.). İbn Hacer, *Tehzibu'l-Tehzib*, IX, 425-427; a.mlf., *Takrib*, s.892, nu.6304.

35 İbn Ebî 'Adiyy, Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî 'Adiyy el-Basrî (194 h.). İbn Hacer, *Tehzibu'l-Tehzib*, IX, 12-13.

36 Şu'be b. el-Haccâc b. el-Verd el-Atekî el-Ezdî el-Basrî (160/777). İbn Hacer, *Tehzibu'l-Tehzib*,

b. Dînâr³⁷ ‘Ubeyd b. ‘Umeyr³⁸. ‘Ubeyd b. ‘Umeyr: “Allah’ın Resulü Muhammed’e (sav.) nazil olan ilk sure ‘*Yaratan Rabbinin adıyla oku.*’ (ayeti ile başlayan suredir).”³⁹

7.Rivayet: (Taberî_) [?]⁴⁰ Abdurrahmân b. Mehdî⁴¹ Şu‘be ‘Amr b. Dînâr ‘Ubeyd b. ‘Umeyr’den yukarıdaki (rivayette yer alan) metnin bir benzerini işittiğini ifade etti. ⁴²

8.Rivayet: (Taberî_) Hallâd b. Eslem⁴³ Nadr b. Şumeyl⁴⁴ Kurra⁴⁵ Ebû Racâ’ el-‘Utâridî.⁴⁶ Ebû Racâ’ el-‘Utâridî dedi ki: “Büyük bir mescitte idik. Ebû Mûsâ el-Eş‘arî⁴⁷ bize (Kur’an) okutuyordu. İki parça beyaz elbisesinin altında onu hala görür gibiyim. Ebû Racâ’ dedi ki: “ ‘*Yaratan Rabbinin adıyla oku.*’ (ile başlayan) bu sureyi ondan aldım. Hz. Muhammed’e nazil olan ilk suredir.”⁴⁸

IV, 338–346.

37 ‘Amr b. Dînâr el-Mekkî, Ebû Muhammed el-Esrem el-Cumahî (125, 126 h.). İbn Hacer, *Tehzîbu’l-Tehzîb*, VIII, 28–30.

38 ‘Ubeyd b. ‘Umeyr b. Katâde b. Sa‘îd b. ‘Âmir b. Cunda’ b. Leys el-Leysî el-Cunda’î, Ebû ‘Âsim el-Mekkî (68/687). ‘Ubeyd b. ‘Umeyr’ in kendisinden rivayette bulunduğu isimler arasında Hz. ‘Âişe ve Ebû Mûsâ el-Eş‘arî’nin sayılması bizim için önemlidir. Çünkü ilk nazil olan ayetler ile ilgili rivayetler genelde bu iki isme dayanmaktadır. ‘Ubeyd b. ‘Umeyr’ in de ilgili rivayeti/bilgiyi bu iki isimden birinden veya her ikisinden almış olma ihtimali yüksektir. İbn Hacer, *Tehzîbu’l-Tehzîb*, VII, 71.

39 Taberî, *Câmi*, XXX, 252. Şu‘be ve devamı isnadı ve “sonra Nûn (Suresi nazil oldu)” ilavesi ile altı, yedi ve on birinci rivayetler için bkz. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 254, nu.35813.

40 “[?]” imgesi metinde belirtilmeyen iki ravi arasındaki kopukluğa işaret etmektedir ki bu hususa senetlerle ilgili yapılacak olan değerlendirmede değinilecektir.

41 ‘Abdurrahmân b. Mehdî b. Hassân b. ‘Abdirrahmân el-‘Anberî el-Ezdî, Ebû Sa‘îd el-Basrî (198 h.). İbn Hacer, *Tehzîbu’l-Tehzîb*, VI, 279–281.

42 Taberî, *Câmi*, XXX, 252.

43 Hallâd b. Eslem el-Bağdâdî, Ebû Bekr es-Saffâr, el-Mervezî (249 h.). İbn Hacer, *Tehzîbu’l-Tehzîb*, III, 171–172.

44 Nadr b. Şumeyl el-Mâzinî, Ebû’l-Hasen en-Nahvî el-Basrî (203 h.). İbn Hacer, *Tehzîbu’l-Tehzîb*, X, 437–438.

45 Kurra b. Hâlid es-Sedûsî, Ebû Hâlid, Ebû Muhammed el-Basrî (154 h.). İbn Hacer, *Tehzîbu’l-Tehzîb*, VIII, 371–372.

46 Ebû Racâ el-‘Utâridî, ‘İmrân b. Milhân, İbn Teym, İbn ‘Abdillâh el-Basrî (105/723). Hz. Peygamber dönemine ulaşmış olmasına rağmen onu görememiştir. Hz. ‘Âişe ve İbn Abbâs’ın da içinde bulunduğu sahabeden rivayette bulunduğu kaynaklarda yer almaktadır. İbn Hacer, *Tehzîbu’l-Tehzîb*, VIII, 140.

47 Ebû Mûsâ el-Eş‘arî, ‘Abdullâh b. Kays b. Suleym b. Haddâr b. Harb, ‘Âmir b. ‘Anez b. Bekr b. ‘Âmir b. ‘Azer b. Vâil b. Nâciye b. el-Cemâhir b. el-Eş‘ar (42/662–663). Hz. Peygamber’den rivayette bulunmuş meşhur sahabilerdendir. İbn Hacer, *Tehzîbu’l-Tehzîb*, V, 362–363.

48 Taberî, *Câmi*, XXX, 252. Ravilerden Kurra’dan sonrası aynı isnat ve aynı içerik olmak üzere bkz. Hâkim, *Mustedrek ‘ala’s-Sahihayn*, VI, 499, nu.2826.

9.Rivayet: (Taberî_) İbn Humejd⁴⁹_Seleme⁵⁰_Muhammed b. İshâk⁵¹_Akranlarından / arkadaşlarından biri ‘Atâ’ b. Yesâr.⁵² ‘Atâ’ b. Yesâr demiştir ki: “Kur’an’ın nazil olan ilk suresi ‘Rabbinin adıyla oku.’ (ile başlayan suredir).”⁵³

10. Rivayet: (Taberî_) İbn Beşşâr⁵⁴_Yahyâ⁵⁵ ve ‘Abdurrahmân b. Mehdî⁵⁶_Sufyân⁵⁷_İbn Ebî Necîh⁵⁸_Mucâhid.⁵⁹ Mucâhid demiştir ki: “İlk nazil olan

49 İbn Humejd, Muhammed b. Humejd b. Hayyân et-Temîmî el-Hâfız, Ebû ‘Abdillâh er-Râzî (248 h.). İbn Hacer, *Tehzîbu’l-Tehzîb*, IX, 127–131.

50 Seleme b. el-Fadl el-Ebraş el-Ensârî, Ebû ‘Abdillâh el-Ezrak (191 h.). Sadûk ve sika vasıflarıyla tavsif edilmesi yanında Nesâî gibi zayıf olduğunu söyleyenler de olmuştur. İbn Hacer, *Tehzîbu’l-Tehzîb*, IV, 153–154.

51 Muhammed b. İshâk b. Yesâr el-Medenî, Ebû Bekr (150, 151/767). İbn Hacer, *Tehzîbu’l-Tehzîb*, IX, 38–46; a.mlf., *Takrîb*, s.825, nu.5762.

52 ‘Atâ’ b. Yesâr el-Hilâlî, Ebû Muhammed el-Medenî (103/721). Pek çok sahabiden rivayette bulunmuştur. Nüzul sürecine ilişkin olarak incelediğimiz Alak Suresi 1–5. ayetlere dair rivayetler açısından önemli olan ise Hz. ‘Âişe’den rivayette bulunmuş olmasıdır. İbn Hacer, *Tehzîbu’l-Tehzîb*, VII, 217–218.

53 Taberî, *Câmi*, XXX, 252.

54 İbn Beşşâr, Muhammed b. Beşşâr b. ‘Osmân b. Dâvûd b. Keysân el-‘Abdiy, Ebû Bekr el-Hâfız el-Basrî Bundâr (252 h.). İbn Hacer, *Tehzîbu’l-Tehzîb*, IX, 70–73.

55 Yahyâ b. Sa’îd b. Ferrûh el-Kattân et-Temîmî, Ebû Sa’îd el-Basrî el-Hâfız (198 h.). İbn Hacer, *Tehzîbu’l-Tehzîb*, XI, 216–220. Yahyâ b. Sa’îd-Sufyân es-Sevrî iribatı için bkz. a.mlf., *Fethu’l-Bârî*, I, 473.

56 ‘Abdurrahmân b. Mehdî b. Hassân b. ‘Abdirrahmân el-‘Anberî el-Ezdî, Ebû Sa’îd el-Basrî (198 h.). İbn Hacer, *Tehzîbu’l-Tehzîb*, VI, 279–281.

57 Sufyân b. Sa’îd b. Mesrûk es-Sevrî, Ebû ‘Abdillâh el-Kûfî (161/778). İbn Hacer, *Tehzîbu’l-Tehzîb*, IV, 111-115. “Mucâhid-İbn Ebî Necîh-Sufyân b. ‘Uyeyne” tarikine kaynaklarda rastlansa da (İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, VIII, 438, 604; Taberî, *Câmi*, XXVII, 21.) Taberî’nin “Mucâhid-İbn Ebî Necîh-Sufyân es-Sevrî” tarihini çokça kullandığı zikredilmektedir (İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, VIII, 554). Ayrıca İbn Hacer *Fethu’l-Bârî*’de “Duhâ’da geçen Sevrî idi.” derken (IX, 8.) kastedilen kanaatimizce bu isnattaki Sufyân’dır. Taberî’nin tahkikini yapan Ahmed Muhammed Şâkir “Mucâhid-İbn Ebî Necîh-Sufyân” isnadının geçtiği bazı yerlerdeki Sufyân isminin İbn ‘Uyeyne veya es-Sevrî olabileceği ihtimalini belirtirken (Taberî, *Câmi* (3), I-XXIV, tah. Ahmed Muhammed Şâkir, (Muessesetu’r-Risâle, 2000), VIII, 261.) genelde tercihte bulunmayı yeğlemiştir (Örnek, Taberî, *Câmi* (3), VII, 486). Biz de dört ve beşinci rivayetlerde yer alan ismin Sufyân b. ‘Uyeyne olduğuna dair kanaatimize ilgili dipnotta müdellel olarak yer vermekle beraber; on, on üç ve on dördüncü rivayetlerde yer alan ismin Sufyân es-Sevrî olduğunu düşünmekteyiz. Ayrıca ‘Abdurrahman b. Mehdî-es-Sevrî tariki için bkz. İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, II, 525.

58 İbn Ebî Necîh, ‘Abdullâh b. Ebî Necîh Yesâr el-Mekkî, Ebû Yesâr (101/719.). İbn Hacer, *Tehzîbu’l-Tehzîb*, VI, 54–55; a.mlf., *Takrîb*, s.552, nu.3686; ‘Abdullâh b. Ebî Necîh ve isnadları hakkında bkz. Koç, *Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri*, s. 72-73.

59 Mucâhid b. Cebr, Ebû’l-Haccâc el-Mahzûmî el-Makarrî, İbn Ebî’s-Sâib (103/721). Tefsire dair rivayetleri ile meşhur, kaynaklarda ise sika bir ravi ve tefsir otoritesi olarak anılan Mucâhid’in İbn ‘Abbâs ile yakınlığı tabakat kitaplarında konu edilir. İbn ‘Abbâs’ın tefsire dair rivayetlerinin fazlalığı ile Mucâhid’in bu konuda otorite olması bir arada değerlendirildiğinde aralarındaki yakın iribat ortaya çıkmaktadır. Bununla beraber kaynaklarda Mucâhid’in Hz. ‘Âişe’den rivayette bulunduğuna dair bilgi mevcuttur. İbn Hacer, *Tehzîbu’l-Tehzîb*, X, 42–44; a.mlf., *Takrîb*, s.921, nu.6523. Sebeb-i nüzule dair kendisine isnat edilen rivayetler bu çerçevede değerlendirilmelidir.

Kur'an (metni) '*Rabbinin adıyla oku.*'dur. İbn Mehdî, (rivayetinde) "*Nûn ve'l-Kalem.*"⁶⁰ ilavesi yapmıştır.⁶¹

11.Rivayet: (Taberî_) Ebû Kureyb⁶²_Vekî⁶³_Şu'be_'Amr b. Dînâr_'Ubeyd b. 'Umeyr. (Râvi,) 'Ubeyd b. 'Umeyr'in şöyle dediğini rivayet eder. "İlk nazil olan Kur'an (ayetleri) '*Yaratan Rabbinin adıyla oku.*'dur."⁶⁴

12.Rivayet: (Taberî_) [?] Vekî_'Kurra b. Hâlid_Ebû Racâ el-'Utâridî. Ebû Racâ el-'Utâridî şöyle der: "(Şu anda sanki) –üzerinde iki (kat) beyaz elbiseyle– Basra Mescidi'nde Kur'an okuyan Ebû Mûsâ'ya bakıyorum. Ben '*Yaratan Rabbinin adıyla oku.*' (ayetini) ondan aldım. Bu, Hz. Muhammed'e (sav.) indirilmiş ilk suredir."⁶⁵

13.Rivayet: (Taberî_) [?] Vekî_'Sufyân⁶⁶_İbn Ebî Necîh_Mucâhid. Mucâhid şöyle demiştir: "Nazil olan ilk sure '*Yaratan Rabbinin adıyla oku.*'dur. Sonra "*Nûn, ve'l-Kalem*'dir."⁶⁷

14.Rivayet: (Taberî_) İbn Humejd⁶⁸_Mihrân⁶⁹_Sufyân_İbn Ebî Necîh_Mucâhid. (Bir önceki metnin) aynısı (bu senetle de) rivayet olunmuştur.⁷⁰

II. Rivayetlerin Senet Özellikleri

Rivayetleri içerik açısından değerlendirmeden önce senetleri açısından değerlendirmek yerinde olacaktır. Kaynak ravileri itibariyle rivayetleri değer-

60 68/Kalem 1.

61 Taberî, *Câmi'*, XXX, 252.

62 Ebû Kureyb, Muhammed b. el-'Alâ b. Kureyb el-Hemedânî el-Kûfî el-Hâfız (248 h.). İbn Hacer, *Tehzibu'l-Tehzib*, IX, 385–386.

63 Vekî' b. el-Cerrâh b. Melîh er-Ruâsî, Ebû Sufyân el-Kûfî el-Hâfız (196 h.). İbn Hacer, *Tehzibu'l-Tehzib*, XI, 123–131.

64 Taberî, *Câmi'*, XXX, 252.

65 Taberî, *Câmi'*, XXX, 253. Vekî' ve devamı isnadı ile bkz. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 254, nu.35815.

66 Bkz. Onuncu rivayetin isnadında geniş olarak yer verilmiştir. Ayrıca kaynakların ifadesine göre "Vekî'-Sufyân b. 'Uyeyne" rivayeti çok az olmasına rağmen "Vekî'-Sufyân es-Sevrî" rivayeti meşhurdur. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I, 204.

67 Taberî, *Câmi'*, XXX, 253. Aynı isnad ve aynı içerikte metin için bkz. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 254, nu.35816.

68 İbn Humejd, Muhammed b. Humejd b. Hayyân et-Temîmî el-Hâfız, Ebû 'Abdillâh er-Râzî (248 h.). İbn Hacer, *Tehzibu'l-Tehzib*, IX, 127–131.

69 Mihrân b. Ebî 'Ömer el-'Attâr, Ebû 'Abdillâh er-Râzî. Rivayette sağlam olmadığına dair bilgiler bulunmasına rağmen çoğunluk sika olarak nitelendirmektedir. Sufyân'dan (Sevrî) yaptığı nakiller ise problemlili bulunmuştur. İbn Hacer, *Tehzibu'l-Tehzib*, X, 327–328. İbn Hacer onu, Şafi'î, Abdurrezâk, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî vb. etbaut tabiiin gençleri için kullandığı dokuzuncu tabakadan kabul etmektedir. A.mlf., *Takrib*, s.976, nu.6982.

70 Taberî, *Câmi'*, XXX, 253. Taberî'nin Alak Suresi tefsirinde yer verdiği diğer rivayetler nüzul sürecine ilişkin veri içermediği için burada yer almamıştır.

lendirdiğimizde bir, iki, dört ve beş numaralı rivayetlere Zuhri (124/742) ve 'Urve (94 h.) vasıtasıyla Hz. 'Aîşe (58/678) kaynaklık etmektedir. Bu şekilde sahabe son bulmuş isnatla gelen rivayetlere "mevkuf" denilmektedir.⁷¹ Her ne kadar anılan rivayetler şeklen mevkuf olarak değerlendirilse de metin tahlili yaptığımızda ilgili rivayetlerin konu edindiği olayın vahyin ilk gelişi ile alakalı olması hasebiyle Hz. Peygamber'in bildirmesi olmaksızın sahabe tarafından bilinmesinin imkânsızlığı ortadadır. Bu ve benzeri durumlar hadis tetkiki esnasında da göz önünde bulundurulmuştur. Kaynakların ifadesiyle, "Sahâbiye kadar ulaşan isnatla rivayet edildiği halde mevkuf olmayan hadisler de vardır. Söz gelişi sahâbenin 'Biz Hz. Peygamber (sav.) zamanında şöyle yapardık; şununla emrolunduk; şundan menedildik' gibi ifadelerle rivayet ettiği hadisler mevkûf değil, hükmen merfudur."⁷² Kaynaklarda yoruma müsait olmayan konularda sahâbi sözlerinin merfu kabul edilmesi gerektiği sonucuna varılmıştır.⁷³ Kur'ân-ı Kerim ayetlerinin sebep-i nüzulleri hakkındaki bilgiler de bu alana dâhildir.⁷⁴ Hz. Peygamber'den tefsir maksadıyla gelen rivayetlerden sonra en yetkin kaynak sahâbenin esbâb-ı nüzule dair rivayetleridir.⁷⁵

Diğer rivayetleri de kısaca değerlendirecek olursak karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır. Sekiz ve on ikinci rivayetler, kaynak ravisi Ebû Racâ el-'Utâridî (105/723) tabiinden olması itibarıyla maktudur.⁷⁶ Fakat zikri geçen bu rivayetlerde sahâbeden olan Ebû Musâ'nın (42/662-663) bir eyleminden bahsedildiği de göz ardı edilmemelidir. Altı, yedi ve on birinci rivayetler 'Ubeyd b. 'Umeyr (68/687); on, on üç ve on dördüncü rivayetler ise Mucâhid'den nakledilmeleri ve bunların da tabiinden olmalarından dolayı kaynak ravileri açısından maktudur.

71 Mevkuf, "hadis istilâhında sahâbilardan rivayet edilen sözler ve fiiller" için kullanılan bir terimdir. İbnu's-Salâh, Ebû 'Amr 'Osmân b. 'Abdirrahmân (643 h.), *'Ulûmu'l-Hadis*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1986), s.46; Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ'isu'l-Hasis Şerhu İhtisârî 'Ulûmi'l-Hadis*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994), s.43; Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, (Ankara: TDV. Yay., 1992), s.225; Koçyiğit, Talât, *Hadis İstilahları*, (Ankara: Ankara Ü. İlahiyat Fakültesi Yay., 1985), s.224.

72 Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s.225. Ayrıca bkz. Koçyiğit, *Hadis İstilahları*, s.217-218.

73 Suyûtî, el-Hâfiz Celâluddin (911 h.), *Tedribu'r-Râvî*, (Beyrut: Muessesetu'r-Rayyân, 2005), s.145-146.

74 Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s.133.

75 Koç, *Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri*, s.123-125.

76 Maktu genel anlamda "tabiilerden gelen ve onlara ait sözlerden veya fiillerden ibaret haberlere" denilmektedir. Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s.209; Koçyiğit, *Hadis İstilahları*, s.210.

Taberî'nin sıralaması esas alındığında üçüncü sırada yer alan rivayet ise 'Abdullâh b. Şeddâd'a (81-82/700) dayanmaktadır. Bu zatın vefatı kaynaklarda hicri 81-82 yılları olarak belirtilmekte ve Hz. Peygamber zamanında doğmuş olduğuna dair rivayetler bulunmaktadır. Buna rağmen Ahmed b. Hanbel (241/855) onun Hz. Peygamber'den herhangi bir hadis işitmediğini bildirmektedir. Bu sebeple tabiinin büyüklerinden kabul edilmektedir. Taberî'nin tefsirindeki konumuz olan rivayetleri değerlendirdiğimizde ise -Kur'ân'ın ilk defa nüzülü ile ilgili en bilinen rivayetlerin Hz. 'Âişe'den gelmesi sebebiyle kaynaklarda Abdullâh b. Şeddâd'ın Hz. 'Âişe'den rivayette bulunduğu dair bilgi bizim için oldukça önemlidir.⁷⁷ Dokuzuncu rivayetin kaynak ravisi olan 'Ata' b. Yesâr (103/721) da tabiindendir. Bu sebeple bu rivayetleri de maktu olarak değerlendirmemiz gerekmektedir.

Taberî'de yer alan ve çalışmamıza konu edindiğimiz rivayetleri isnat zinciri açısından değerlendirdiğimizde ise ortaya çıkan durum şu şekildedir. İster merfu, ister mevkuf veya maktu olsun, isnadı kesiksiz olan rivayetlere muttasıl denir.⁷⁸ Bu açıdan baktığımızda bir, iki, üç, dört, beş, altı, sekiz, on, on bir ve on dört numaralı rivayetler muttasıldır. Genel anlamda isnadı ilk ravisinden sonuna kadar muttasıl ve aynı zamanda merfu olan hadisler müsned denilmiştir.⁷⁹ Yukarıda sayılan rivayetlerden Rasulullah'a aidiyetini kabul ederek "merfu" saydığımız bir ve ikinci rivayetler bu türe örnek verilebilir.

Taberî'nin on birinci rivayette Vekî' (196 h.) ile kendi arasındaki ravi olan Ebû Kureyb'i (248 h.) zikrederken on iki ve on üçüncü rivayetlerde doğrudan Vekî'den nakilde bulunması manidardır. Yedinci rivayette de 'Abdurrahman b. Mehdî (198 h.) ile Taberî arasında yine aynı duruma rastlamaktayız. Bu Taberî'nin rivayeti kendisinden aldığı hocasının durumunu sıhhat açısından yeterli görmediğini ve bu sebeple adını zikretmediğini göstermektedir ki bu duruma rivayet ilminde "inkıtâ" denilmektedir.⁸⁰

77 İbn Hacer, *Tehzîbu'l-Tehzîb*, V, 251-252; İbn Hacer, *Takrîb*, s.514, nu.3403.

78 Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s.296. "Semi'tu, haddesenî, ahberani" lafızları bu ittisale delalet eder. "Kale, zekere, an" tabirleri tedlis olmadığı veya talebenin şeyhle buluştuğuna dair bir bilgi olursa kabul edilirler. Bkz. Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, s.349.

79 Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, ss.281-282; Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, s.313. Müsnedin şartları ile ilgili geniş bilgi için bkz. Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, s.314 vd.

80 İsnatta tabiinin nesline varmadan önceki bir veya birkaç ravisinin -peş peşe olmamak kaydıyla- senetten düşmesi sonucu oluşan isnada munkatî' denir. Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, ss.270-271; Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, s.286-287. Birbirini takip eden raviler olursa bunlar duruma göre mu'dal veya muallâk diye isimlendirilirler (bkz. aynı yer).

İsnatta ismi açıklanmaksızın *ba'duhum, raculun, fulan* tabirleri ile işaret olunan ravilerin yer aldığı rivayetler için “mubhem” kavramı kullanılmaktadır.⁸¹ Buna örnek de dokuzuncu isnatta yer alan “Muhammed b. İshâk (151/767), ‘an ba'di ashâbihi” ibaresidir ki ravinin kim olduğu belli değildir.

III. Metin Özelliklerine Göre Rivayetler

A. Esbab-ı Nüzûl Rivayetlerinin Kalıpları

Kur'ân'ın anlaşılmasında esbab-ı nüzulün önemi ile ilgili müstakil bir çalışma yapan A. Nedim Serinsu sebep-i nüzul kalıplarının önemini, “Hadis mecmualarında, tefsirlerde, tarih kitaplarında sebep-i nüzul rivayetleri zikredilirken kullanılan rivayet cümlesi (kalıbı) önemlidir.” cümlesi ile özetlemektedir. Bu kalıplar açısından bakıldığında elimizdeki mevcut rivayetler “sebeup ifade etmede nass olan ve olmayan rivayetler” olarak tasnif edilmektedir.⁸²

Sebeup ifade etmede nass olan rivayetler genel olarak “sebeup” kelimesi veya sebeup ifade etmede kullanılan “fâ” harfî bulunan rivayetlerdir. Konu edindiğimiz birinci ve ikinci rivayetlerin metninin aynı olduğunu daha önce de belirtmiştik. Bu rivayetlerde *sebeup-i nüzûl* veya *fâu's-sebebiyye* ile ifade edilen bir cümle bulunmamasına rağmen anlatılan olay itibariyle ilk nüzul hakkında bilgi verilmektedir. Yani ilk nazil olan ayetlerin iniş konusu ve inen ayetler konu edilmekte ve Hz. Peygamber'in Cibrîl ile ilk karşılaşması anlatılmaktadır. Bu durum sebeup ifade etmede nass olan rivayetlerden sayılmaktadır. Çünkü kaynaklarda “Sebeup ifadesinin kelamın gelişinden ve ibaredeki açık bir delilden (karînetun vâdîhatun) anlaşılacağı rivayetler... Bu grup rivayetlerde “sebeup-i nüzûl” ibaresi ve “fâ” zikredilmeyebilir.” denilmektedir.⁸³ Üçüncü rivayette de başka bir isnat ve bazı metin farklarıyla aynı durum haber verilmektedir. Bu rivayet için de –senetteki durumu farklılık arz etmekle beraber- yukarıdaki değerlendirmeyi yapmamız yerinde olacaktır.

81 Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, ss.243-244; Koçyiğit, *Hadis İstihlaları*, s.243. Mubhem olan ravilerin açıklanması için yazılmış olan kaynaklar hakkında geniş bilgi için bkz. Uğur, *age.*, ss.244-245; Koçyiğit, *age.*, s.245-246.

82 Serinsu, Ahmet Nedim, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûlün Rolü*, (İstanbul: Şûle Yayınları, 1994), s.105. Sebeup ifade etmede nass olan ve olmayan rivayetlerin kalıpları ile ilgili olarak geniş bilgi için bkz. Serinsu, *age.*, ss.109-116.

83 Örnek olarak bkz. Serinsu, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûlün Rolü*, s.110, Sebeup ifade etmede nass olan rivayetlerin diğer kalıpları için bkz. *age.*, ss.109-111.

Diğer rivayetler sebep ifade etmede nass olmayan rivayetlerin kalıplarına tekabül etmektedir ki rivayetler söz konusu ayetlerin sebep-i nüzulüne dair bir bilgi içermemektedir. Bu rivayetler sahabe ve tabiin tarafından haber verilmelerinin yanında onların aklen bilmeleri mümkün olmayan ve Hz. Peygamber'den alınan bir bilgi sonucu bilinebilecek bir husus olan “ilk inen” surenin hangisi olduğunu haber vermektedirler.

B. Metinlerdeki Benzerlikler ve Farklar

1. Benzer Metinlere Sahip Rivayetler

Taberî'nin Alak Suresi 1-5. ayetlerin tefsirinde bize sunduğu rivayetleri incelediğimizde ikinci rivayetin, son bir cümlesi hariç tamamen birinci rivayetle aynı olduğunu bizzat müfessirimiz ifade etmektedir. Üçüncü rivayet ise ilk vahyin nüzulünü ayrıntıyla anlatan son rivayettir. Bazı farklarla beraber bu açıdan adı geçen üç rivayet önemli ölçüde benzer özellikler taşımaktadır.⁸⁴

Dördüncü ve beşinci rivayetler Hz. 'Aişe_'Urve_Zühri_Muhammed. b. İshak_Sufyân (198/814) vasıtasıyla gelmekte ve daha sonraki ravileri itibariyle iki kola ayrılmaktadır. Metinlerinde de ilk inen surenin Alak Suresi olduğunu ifade etmesi yönüyle bir tek cümleden oluşmaktadır ki içerik itibariyle aynıdır.

Altıncı, yedinci ve on birinci rivayetler 'Ubeyd b. 'Umeyr (68/687)_'Amr b. Dînâr (125, 126 h.)_Şu'be (160/777) isnadıyla gelmekte olup farklı raviler vasıtasıyla Taberî'ye ulaşmaktadır. Bu rivayetlerden altıncı ve yedincinin metinlerinin aynı olduğunu bizzat Taberî ifade etmektedir.⁸⁵ On birinci rivayette de aynı bilgi mevcuttur. Altıncı ve yedinci rivayetlerde “*Rasulullah'a inen ilk sure*” denilirken on birinci rivayette “*Kur'ân'dan ilk inen vahyin*” Alak Suresi olduğu bildirilmektedir.

Sekizinci ve on ikinci rivayetler hakkında da durum böyledir. Ebu Racâ el-'Utâridî (105/723), “Alak Suresi”ni Ebu Mûsâ el-Eş'arî mescitte okurken ondan öğrendiğini haber vermekte ve bu surenin Hz. Peygamber'e indirilen ilk sure olduğunu söylemektedir.

Onuncu, on üçüncü ve on dördüncü rivayetler de Mücâhid (103/721), İbn Ebî Necîh (101/719) ve Sufyân (161/778) kanalıyla gelmektedir. On üçüncü

84 Bkz. Taberî, *Câmi'*, XXX, 252.

85 Taberî, *Câmi'*, XXX, 252.

ve on dördüncü rivayetlerin metinleri aynıdır. Onuncu rivayet ise iki kanaldan Abdurrahmân b. Mehdî (198 h.) ve Yahyâ (198 h.) vasıtasıyla İbn Beşşâr'a (252 h.) gelmektedir. Bunlardan Abdurrahman b. Mehdî “*Nûn ve'l-Kalem*” ilavesiyle on üçüncü ve on dördüncü rivayetlerle aynıdır. Yahyâ'dan gelen rivayette ise bu ilavenin olmadığı anlaşılmaktadır.

Dokuzuncu rivayetin senedi farklı olmasına rağmen nazil olan ilk Kur'ân suresi “*Rabbînin adıyla oku*” metniyle içerik itibariyle diğer rivayetlerle örtüşmektedir.

2. Farklı Metinlere Sahip Rivayetler

Birinci rivayetin sonunda Alak suresinden sonra inen sureler sayılmakta ve bunların *Nûn ve'l-Kalem*, *Müddessir* ve *Duhâ* sûreleri olduğu belirtilmektedir. İkinci rivayette ise bu bölüm yoktur.

Üçüncü rivayette Alak Suresinden sonra *Duhâ Suresinin* nazil olduğu ifade edilmektedir. Bu surenin, Hz. Hatice'nin Hz. Peygamber'e “Rabbî sana darıldı” demesi üzerine nazil olduğu belirtilmektedir. Burada Hz. Hatice'ye nispet edilen bu sözün müşrikler tarafından söylendiği kaynaklarda rivayet edilmektedir.⁸⁶ Birinci ve ikinci rivayetler bu konuda daha gerçeğe uygun görünmektedir. Çünkü her zaman kendinse destek olan ve ilk vahiy esnasında da Hz. Peygamber'i rahatlatmaya çalışan hanımı Hz. Hatice'nin böyle söylemesi diğer rivayetler ve bilgilerle çelişmektedir. Bunun dışındaki farklar ise anlama etki etmeyen farklılıklardır.

3. Alak Suresinden Sonra Nazil Olan Sureler

Üçüncü rivayetin sonunda Alak Sûresi'nden sonra *Duhâ Sûresi*'nin nazil olduğu *fe enzelellâh* ifadesiyle “fâu's-sebebiyye” kullanılarak bildirilmektedir. İbarenin bu şekilde nakledilmesi, rivayetin sebep ifade etmede nass olan rivayetlerden olduğunu göstermektedir. Çünkü olay anlatıldıktan sonra “fâ” harfi ile başlayan ibareler sebep ifade etmede nass olan rivayetlerin özelliklerinden birisidir.⁸⁷

86 Konu ile ilgili olan rivayetlerin çoğunda fetret-i vahiyden sonra *Duhâ Suresinin* nazil olması na sebep olan hadisenin müşriklerin sözleri ile Hz. Peygamber'i zor durumda bırakmaya çalışmaları olarak gösterilir. 'Abdullâh b. Şeddâd'a isnat edilen rivayette ise yine bu olayın içerisinde Hz. Hatice bulunmaktadır ki bu fark adı geçen raviden kaynaklanmaktadır. Her iki tür rivayet için bkz. Taberî, *Câmi*, XXX, 231-232. Krş. Suyûtî, Celâluddîn, *Lubâbu'n-Nukûl fî Esbâbi'n-Nuzûl*, (*Tefsîru'l-Celâleyn* ile birlikte), (İstanbul: Pamuk Yay., tsz.), ss.339-342.

87 Serinsu, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûlun Rolü*, s.109.

On üçüncü ve on dördüncü rivayetlerde Alak Suresinden sonra “sümme” ibaresiyle *Nûn ve'l-Kalem* Suresinin nazil olduğu belirtilmektedir. Burada “daha sonra” anlamına gelen “sümme” lafzının kullanılması arada başka sureler/ayetler indikten sonra bu surenin inmiş olması ihtimalini doğurmaktadır. Onuncu rivayetin Abdurrahmân b. Mehdî tarikinde “*Nûn ve'l-Kalem* fazlalığı vardır.” denilmektedir. “Sonra” anlamında kullanılan ibare hakkında ise bilgi verilmemektedir.

Sadece birinci rivayette Alak Sûresinden sonra Hz. Peygamber’in ifadesiyle “sümme” kalıbı kullanılarak *Nûn ve'l-Kalem ... Müddessir* ve *Duhâ* surelerinin nazil olduğu nakledilmektedir.

4. Metinlerdeki Anlama Etki Etmeyen Farklar

Konu edindiğimiz rivayetlerde anlama etki etmeyen bazı farklar da bulunmaktadır. İlk üç rivayet hariç –ki bu rivayetlerde olay bizzat anlatılmaktadır– ilk nazil olan ayetleri ifade ederken “Kur’ân’dan ilk nazil olan” ifadesi kullanılmıştır. Bu ifade dördüncü rivayette “şey” kelimesi ile yer alırken, onuncu ve on birinci rivayetlerde ise “mâ” ifadesi kullanılmıştır. Diğer rivayetlerde “ilk sûre” ifadesi yer almaktadır.

Sekizinci rivayette Ebû Mûsâ el-Eş’arî’nin Kur’ân okuduğu ism-i fâil kalıbıyla anlatılmış, Kur’ân okuduğu mescit hakkında ise “el-Mescidu’l-Câmî” ibaresi yer almıştır. On ikinci rivayette ise aynı husus fiil kalıbıyla ifade edilirken mescide “Mescidu’l-Basra” denilmektedir. Sekizinci rivayette “bu sûreyi ondan aldım” ibaresine karşın on ikinci rivayette “ondan İkra’yı aldım” ifadesi vardır. Yine Ebû Mûsâ’nın üzerindeki beyaz elbise iki rivayette de farklı bir üslupla ifade edilmiştir. İki rivayet birbirini açıklar mahiyettedir.

Birinci ve ikinci rivayetlerde Hz. Hatice’nin, Hz. Peygamber’i Varaka’ya götürdüğü rivayet edilmekte; Varaka, Hz. Peygamber’e hitaben –hayatta kalması durumunda- yardım edeceğini söylemektedir. Üçüncü rivayette Hz. Hatice’nin Varaka’ya gittiği ve olayı ona bizzat kendisinin haber verdiği anlatılmakta; Varaka’nın ise Hz. Hatice’ye hitaben, eğer yaşarsa, Hz. Peygamber’e iman edeceğini söylediği belirtilmektedir. Üçüncü rivayette kavminin, Hz. Peygamber’i memleketinden çıkaracaklarına dair bir ifade bulunmamaktadır.

IV.Taberî'nin *Târih*'indeki Rivayetlerle Karşılaştırma

Sağlıklı sonuçlara ulaşmak adına Taberî'nin *Târih*'inde aynı konu ile ilgili yer verdiği rivayetlere de değinmek isabetli olacaktır. Taberî'nin *Târih*'inde yer verdiği ilk üç rivayet, tefsirinde yer alan ilk üç rivayetle aynıdır.⁸⁸

Dördüncü, beşinci ve altıncı rivayetler İbn Humejd_Seleme_Muhammed b. İshâk tariki ile başlamakta, bu açıdan tefsirinde değerlendirdiğimiz dokuzuncu rivayetin senedinin bir kısmı ile benzerlik arz etmektedir.⁸⁹ Dördüncü rivayette Abdullah b. Zubeyr'in sorusu üzerine 'Ubeyd b. 'Umeyr ilk vahyin geliş serüvenini anlatmaktadır. Vahyin gelişinden önce Hz. Peygamber'in Hirâ'ya gidip gelmeleri ile başlayan bu rivayet Cibrîl'in kendisine geldiği andan itibaren Hz. Peygamber'in ağzından anlatılmaktadır. Bu rivayette Hz. Peygamber Alak Suresi ilk beş ayetinin kendine okunduğunu, ardından da kendisinin kalbine yazılmışçasına öğrendiğini ifade buyurmaktadır. Yine Hz. Peygamber'in yolda gelirken her bir yeri kaplarcasına tekrar Cibrîl'i gördüğü belirtilir. Eve döndüğünde durumu eşi Hz. Hatice'ye anlatır, o da kendisinin peygamber olduğunu söyler. Hz. Hatice'nin Varaka'ya gitmesi ve ona durumu anlatmasının ardından Varaka, onun *en-Nâmusu'l-Ekber*⁹⁰ lafzı ile Cibrîl olduğunu tebrikli ifadelerle anlatır. Hatice döner ve durumu Hz. Peygamber'e anlatır. Hz. Peygamber sakinleşmesinin ardından gittiği Kâbe'yi tavafı esnasında Varaka ile karşılaşır. Varaka olanları bir daha anlattırır ve Hz. Peygamber'i tebrik ederek peygamber olduğunu ifade eder ve nasihatlerde bulunur. Hz. Peygamber de evine döner.⁹¹

Beşinci rivayette ise yukarıda anlatılanlardan Hz. Peygamber'in Hz. Hatice ile karşılaşmasından itibaren olan kısmına farklı bir açıdan yer verilir. Bu rivayette Hz. Hatice bir dizi teste tabi tutuktan sonra Hz. Peygamber'e

88 Şu kadar farkla ki, ilk rivayette Mûsâ (as.)'dan "Mûsâ b. 'İmrân" ifadesi ile bahsedilir. Üçüncü rivayette ise Cibrîl Hz. Peygamber'e iki defa değil de üç defa "Oku." demekte ve "Ne okuyayım?" karşılığını almaktadır. Ayrıca Varaka'nın adı "Varaka b. Nevfel" olarak bu rivayette yer bulmaktadır. Bunlar anlama tesir etmeyen farklar olması hasebiyle sadece değinilmekle yetinilmiştir. Krş. Taberî, *Târih*, II, 298-300.

89 Krş. Taberî, *Târih*, II, 300-303.

90 Cibrîl için "en-Nâmus" ifadesinin kullanılması hakkında Taberî'nin *Târih*'inin muhakkiki Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm'in yorumu için bkz. Taberî, *Târih*, II, 302, dpn.1; Krş. Tatlı, Bekir, *Cibrîl Hadisi ve İslâm Düşüncesine Yansımaları*, (Adana, 2009), s.25.

91 Taberî, *Târih*, II, 300-302.

gelenin şeytan değil melek olduğunu anlar ve tebriklerini ifade eder.⁹² Altıncı rivayet farklı bir senetle beşinci rivayetin özeti gibidir.⁹³

Taberî'nin *Târîh*'inde yer verdiği yedinci rivayette ise (-diğer ravileri farklı olmak üzere- tefsirinde yer alan altıncı rivayetteki gibi) İbnu'l-Musennâ'dan nakledilmektedir. Bu rivayette Ebû Seleme'ye "Hangi Kur'an (suresi) önce nazil oldu?" diye sorulmuş o da "*Yâ eyyuhe'l-muddessir*" şeklinde cevap vermiştir. Ravi Yahyâ (İbn Ebî Kesîr) "*'İkra' bismi Rabbik'* diyorlar," deyince Ebû Seleme şu açıklamayı yapmıştır. Câbir b. Abdillâh'a (70/689) kendisinin de aynı soruyu sorduğunu ve "Müddessir" cevabını alması üzerine aynı şekilde itiraz ettiğini, Câbir'in ise bizzat Hz. Peygamber'den naklen şunu anlattığını belirtir. Hz. Peygamber Hirâ'dan dönüşünde -göğü ve yeri kaplarcasına- Cibril'i görmüş, korkarak Hz. Hatice'ye gelmiş ve "*Beni örtün, beni örtün.*" demesi üzerine "*Yâ eyyuhe'l-muddessir kum fe enzir*" nazil olmuştur.⁹⁴

Taberî sekizinci rivayeti ise -diğer ravileri farklı olmak kaydıyla tefsirde on birinci rivayette yer alan- Vekî' ve Ebû Kureyb'den nakletmektedir. Bu rivayette de Ebû Seleme ile Câbir b. Abdillâh diyalogu yer almaktadır.⁹⁵ Dokuzuncu rivayet ilk vahyin "İkra" olduğu, kırk yaşında Hz. Peygamber'e geldiği ve zamanı ile ilgilidir.⁹⁶ Onuncu rivayette Ebû Zerri'l-Ğıfârî'nin Hz. Peygamber'e "*Yâ Rasulallah, ilk defa ne zaman peygamber (nebi) olduğunu anladın?*" sorusu üzerine Hz. Peygamber kendisine iki meleğin geldiğini ve devamında kaynaklarda "şakk-ı sadır" olarak isimlendirilerek nakledilen olayı anlatır.⁹⁷

On birinci rivayette Zuhrî, "fetret-i vahiy" denilen ve Hz. Peygamber'e ilk vahyin gelişinden sonra kesilen vahyin sonradan tekrar gelmeye başlamasını ifade eden olayı anlatmaktadır. Ona göre fetret-i vahiyden sonra ilk gelen vahiy "*Yâ eyyuhe'l-muddessir*"dir. Zuhrî'ye göre ilk nazil olan ayetler ise "*İkra*"

92 Taberî, *Târîh*, II, 303.

93 Taberî, *Târîh*, II, 303.

94 Taberî, *Târîh*, II, 303-304. Taberî, Müddessir Suresi tefsirinde farklı bir senetle aynı hususu yine İbnu'l-Musennâ'dan nakletmektedir. Krş. *Câmi'*, XXIX, 143.

95 Taberî, *Târîh*, II, 304. Aynı rivayet için bkz. Taberî, *Câmi'*, XXIX, 143.

96 Taberî, *Târîh*, II, 304.

97 Taberî, *Târîh*, II, 304-305. Şakk-ı Sadır (Hz. Peygamber'in göğsünün yarılması) ile ilgili rivayetlerin tenkidi için bkz. Tatlı, Bekir, *Âyet ve Hadislerde İsrâ ve Miraç Olayı*, (Adana, 2008), s.54-58.

ile başlayan Alak Suresi ilk beş ayetidir.⁹⁸ On ikinci rivayetin isnadı tefsirin ikinci rivayetindeki isnadın Taberî'den Zuhrî'ye kadar kısmı aynıdır. Sonrasında Ebû Seleme b. 'Abdirrahmân-Câbir b. 'Abdillâh el-Ensârî şeklinde Hz. Peygamber'e ulaşır. Bu rivayetin metninde Hz. Peygamber "fetret-i vahiyden" sonraya dair bir önceki rivayette anlatılan hususları zikretmektedir. İlk nazil olan sure açıklaması yoktur.⁹⁹

Bu rivayetlerin ardından Taberî *Târîh*'inde Duhâ Suresi'nin sonundaki "*Rabbînin nimeti*"¹⁰⁰ ibaresinin "*nübüvvet/peygamberlik*" olduğunu açıklar ve bu hususu destekleyen bir rivayete yer verir ki bu on üçüncü rivayettir.¹⁰¹ On dördüncü rivayet de Hz. Hatice'nin ilk Müslüman olan kimse olduğuna dairdir.¹⁰²

Yedinci ve sekizinci rivayetler ilk nazil olan ayetlerin Müddessir Suresi'nin ilk ayetleri olduğu bilgisini vermektedir. Diğer rivayetlerin tamamı -ilk üç rivayet tefsirindeki rivayetlerle aynı olmak üzere- ilk nazil olan ayetlerin Alak Suresinin ilk ayetleri olduğu bilgisini içermektedir. On birinci rivayette Zuhrî'den fetret-i vahiyden sonra Müddessir Suresi ilk ayetleri nazil olmasına rağmen ilk nazil olan ayetler Alak Suresi ilk ayetleridir, bilgisine ulaşıyoruz.

On ikinci rivayet ise ilk nazil olan ayetlere dair iki ayrı görüşü telif etmemiz için oldukça dikkate değer bilgiler içermektedir. Bu rivayet de Müddessir Suresi'nin ilk nazil olan sure olduğunu ifade eden yedi ve sekizinci rivayetler gibi Ebû Seleme vasıtasıyla Câbir b. 'Abdillâh'tan nakledilmektedir. Fakat on ikinci rivayette "fetret-i vahiyden sonra ilk nazil olan ayetler Müddessir Suresi ilk ayetleridir." denilmektedir. Bu husus genel kabul edilen bir husustur ve diğer rivayetlerle örtüşmektedir. Kanaatimizce yedi ve sekizinci rivayetlerde ilk nazil olan ayetler olarak ifade edilen Müddessir Suresi ilk ayetleri fetret-i vahiyden sonrakileri ifade etmektedir.¹⁰³ Câbir b. 'Abdillâh'ın on ikinc-

98 Taberî, *Târîh*, II, 305-306. Aynı rivayet için bkz. Taberî, *Câmi*', XXIX, 143-144.

99 Taberî, *Târîh*, II, 306. Aynı rivayet için bkz. Taberî, *Câmi*', XXIX, 143.

100 93/Duhâ 11.

101 Taberî, *Târîh*, II, 306-307. Bu rivayetin isnadı İbn Humeyd-Seleme-İbn İshâk şeklindedir ve Taberî'nin tefsirinde yer verdiği dokuzuncu rivayetin senedinin bir bölümü ile -metin farklı olmakla beraber- aynıdır. Bkz. *Câmi*', XXX, 252.

102 Taberî, *Târîh*, II, 307.

103 Kaynaklarda da Câbir b. 'Abdillâh'tan nakledilen bu rivayetin "fetret-i vahiy" kaydını içermeyenlerine de rastlamaktayız. İbn Hibbân, *Sahîh*, I, 221, nu.35; Buhârî, *Sahîh*, IV, 1875, nu.4640. Bununla beraber aynı rivayetin "fetret-i vahiy" kaydı taşıyanları ekseriyeti teşkil etmektedir. Örnek olarak bkz. Ebû 'Avâne, *Musned*, I, 112; Buhârî, *Sahîh*, III, 1182, nu.3066; IV, 1875-1876, 1895, nu.4641, 4642, 4671; Muslim, I, 143; Beyhakî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, VII, 51, nu.13113; Tirmizî, V, 428, nu.3325.

ci rivayette bu hususa işaret ederken yedi ve sekizinci rivayetlerde başka bir ifade kullanması ile diğer rivayetlere de ters düşmesi bu durumun Câbir b. ‘Abdillâh’tan değil de senette yer alan râvilerden kaynaklanan bir husus olduğu sonucuna bizi götürmektedir.

V. Değerlendirme ve Sonuç

Kur’ân’ın nüzul sürecine dair yaşanan ilk olay Hz. Peygamber’e vahyin gelmeye başlamasıdır. Bu olayı nakleden rivayetler de ilk nazil olan ayetlere yer veren rivayetlerdir. Bu çalışmada konu edilen ise nüzulde ilk ayetler olarak bilinen Alak 96/1-5. ayetlerin tefsirinde Taberî’nin yer verdiği rivayetlerdir. Çalışmamızda on dört rivayet incelenmiş ve öncelikli olarak -daha sonraki aşamalarda karışıklığa meydan vermemek için- rivayetler senet ve metinleriyle Taberî’nin sıraladığı şekilde numaralandırılarak sunulmuştur. Araştırmanın takip eden safhalarında rivayetler bu numaralandırma ile anılmıştır. Rivayetlerde adı geçen râvilerin tam adları ile vefat tarihleri ve açıklamalar metnin akıcılığını bozmamak adına dipnotlarda gösterilmiştir. Konunun daha iyi anlaşılması için ilgili rivayetlerin isnat şemaları da ekte takdim edilmiştir. Rivayetlerin senet ve metin özelliklerine ayrı bölümlerde yer verilmiş, metinlerde yer alan farklar zihinlerde karışıklığa sebep olmaması için anlama tesir eden ve etmeyen farklar olmak üzere ayrılmıştır. Taberî’nin diğer bir eseri olan *Târîh*’indeki aynı konu ile ilgili rivayetler de tefsirindeki rivayetlerle karşılaştırılması için özet olarak aktarılmış ve değerlendirilmiştir.

İncelediğimiz rivayetlerden dördünün kaynağı farklı senetlerle ve Zuhri-‘Urve-‘Âişe şeklinde ortak bir yolla Hz. ‘Âişe’dir. Hz. ‘Âişe Hz. Peygamber’in hanımıdır. İlk vahyin geldiğine tanıklık etmemesine rağmen bu olayla ilgili ayrıntıları ondan veya diğer sahabeden duymuştur, şeklinde yorumlamak hiç de yanlış olmaz. Kendi şahitliği ile bilmesi mümkün olmayan bu hadiseyi ilk iki rivayette ayrıntılı bir şekilde anlatıyor olması da bunu göstermektedir. Dördüncü ve beşinci rivayetlerde ise -muhtemelen Hz. ‘Âişe aynı olayı nakletmiş olmakla beraber- sadece ilk nazil olan vahyin Alak Suresinin ilk beş ayeti olduğuna dair bilgi yer almaktadır.

Üçüncü rivayet ‘Abdullâh b. Şeddâd’a dayanmaktadır. Daha önce de değindiğimiz üzere 81 veya 82 h. yılında vefat eden ‘Abdullâh b. Şeddâd’ın

Hız. Peygamber zamanında doğmuş olduğuna dair rivayetler bulunmasına rağmen Ahmed b. Hanbel (241/855) onun Hz. Peygamber'den herhangi bir hadis işitmediğini bildirilmektedir. Tabiinin büyüklerindedir ve pek çok sahabiden rivayeti bulunmaktadır. İlk nüzule dair en bilinen ve ayrıntılı olarak olayın anlatıldığı rivayetlerin Hz. 'Âişe'den gelmesi sebebiyle 'Abdullâh b. Şeddâd'ın Hz. 'Âişe'den rivayette bulunduğu dair tabakat kaynaklarında yer alan bilgi,¹⁰⁴ bizi onun bu rivayeti Hz. 'Âişe'den almış olabileceği sonucuna götürmektedir.

Altıncı, yedinci ve on birinci rivayetler farklı senetlerle Şu'be-'Amr b. Dînâr-'Ubeyd b. 'Umeyr'den nakledilmektedir. Ubeyd b. 'Umeyr'in kendisinden rivayette bulunduğu isimler arasında Hz. 'Âişe ve Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin sayılması bizim için önemlidir.¹⁰⁵ Çünkü ilk nazil olan ayetler ile ilgili rivayetler genelde bu iki isme dayanmaktadır. 'Ubeyd b. 'Umeyr'in de ilgili rivayeti/bilgiyi Hz. 'Âişe'den almış olma ihtimali yüksektir. Rivayette ilk nazil olan ayetlerin 96/Alak 1-5. ayetler olduğu bilgisinden bahsedilmektedir.

Sekizinci ve on ikinci rivayetler Kurra vasıtasıyla Ebû Racâ' el-'Utâridî'ye dayanmaktadır ki her iki rivayette de râvi kaynak olarak Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi göstermektedir. Ebû Racâ' el-'Utâridî Hz. Peygamber dönemine ulaşmış olmasına rağmen onu görememiştir. Hz. 'Âişe ve İbn Abbâs'ın da içinde bulunduğu sahabeden rivayette bulunduğu kaynaklarda yer almaktadır.¹⁰⁶ Ebû Mûsâ el-Eş'arî Hz. Peygamber'den rivayette bulunmuş meşhur sahabilere dendir.¹⁰⁷ Fakat burada ravi, Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den Alak Suresini öğrendiğini beyan etmesine rağmen ilk nazil olan sure olduğu bilgisini ifade ederken ondan öğrendiğini söylememektedir. Eğer bu bilgiyi Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den öğrenmiş ise o da sahabidir ve nüzul sürecine ilişkin verdiği bilginin Hz. Peygamber'den geldiği kabul edilmelidir. Aksi takdirde Ebû Racâ' el-'Utâridî'nin Hz. 'Âişe ve İbn 'Abbâs'tan rivayette bulunduğu dair yukarıda verdiğimiz bilgiye istinaden onun bu haberi Hz. 'Âişe'den almış olduğu sonucuna ulaşmış oluruz. Bu rivayette de ilk nazil olan ayetlerin –“sure” lafzıyla- 96/Alak 1-5 ayetler olduğu 'Ubeyd b. 'Umeyr tarafından belirtilir.

104 İbn Hacer, *Tehzibu'l-Tehzib*, V, 251–252; a.mlf., *Takrib*, s.514, nu.3403.

105 İbn Hacer, *Tehzibu'l-Tehzib*, VII, 71.

106 İbn Hacer, *Tehzibu'l-Tehzib*, VIII, 140.

107 İbn Hacer, *Tehzibu'l-Tehzib*, V, 362–363.

Onuncu, on üçüncü ve on dördüncü rivayetler Sufyân-İbn Ebî Necîh-Mucâhid tarikiyle rivayet müktesebatı içerisinde sıkça rastladığımız yaygın bir senetle nakledilmektedir. Bu senette yer alan Sufyân'ın araştırmalarımız neticesinde -dördüncü ve beşinci rivayetlerde yer alan Sufyân b. Uyeyne'nin aksine- Sufyân es-Sevrî olduğu kanaatine ulaştık.¹⁰⁸ Bu rivayetin kaynağı olan Mucâhid ise tefsire dair rivayetleri ile meşhur, kaynaklarda ise sika bir ravi ve tefsir otoritesi olarak yer almaktadır. Onun İbn 'Abbâs ile yakınlığı tabakat kitaplarında konu edilir. İbn 'Abbâs'ın tefsire dair rivayetleri ile Mucâhid'in bu konuda otorite olması bir arada değerlendirildiğinde bu tespit çok doğru görünmektedir. Yine kaynaklarda Mucâhid'in Hz. 'Âişe'den de rivayette bulunduğu dair bilgi mevcuttur.¹⁰⁹ Kendisine isnat edilen rivayetleri değerlendirdiğimizde onun bu bilgiyi yüksek bir ihtimalle İbn 'Abbâs'tan¹¹⁰ veya hut daha düşük bir ihtimalle de olsa Hz. 'Âişe'den aldığı üzerinde durmamız gerekmektedir. Mucâhid'e dayanan ilgili rivayetlerin hepsinde "Sonra Nun (Suresi nazil oldu)" ilavesi dikkat çekmektedir.

Dokuzuncu rivayet 'Atâ b. Yesâr'a dayanmaktadır. Bu rivayette Muhammed b. İshâk'ın hocasının ismi kapalı olarak zikredilmektedir. Bu ise isnatta "mübhem" diye ifade edilen bir durumdur. Tabakat kaynaklarına göre 'Atâ b. Yesâr'ın Hz. 'Âişe'den rivayette bulunmuş olduğuna dair bilgi çalışmamız açısından önemlidir.¹¹¹ 103 veya 104 h. yılında vefat eden 'Atâ b. Yesâr'ın kendi bilgi birikimi ile vakıf olamayacağı bu bilgiyi ondan alma ihtimali yüksektir.

İncelediğimiz rivayetler lafız itibariyle sahabe ve tabiine dayanıyor olsa da içerdiği bilgiler nüzule ilişkin olması hasebiyle onların bu bilgiyi kendi birikimleri ile nakletmelerinin imkânsızlığından dolayı ilk etapta sahabeye ve pek tabii olarak da Hz. Peygamber'e dayanmaktadır. Çünkü ilk nazil olan vahyin serüvenini en sağlıklı bir şekilde tespit etme ve bilebilme durumunda olan Hz.

108 Bkz. Onuncu rivayette yer alan Sufyân dipnotu.

109 İbn Hacer, *Tehzibu'l-Tehzib*, X, 42-44; a.mlf., *Takrîb*, s.921, nu.6523; Mucâhid'in İbn 'Abbâs tefsirindeki yeri ve otoritesi ile İbn Ebî Hâtim tefsirindeki isnatları hakkında bkz. Koç, *Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri*, ss.70-71.

110 İbn 'Abbâs'tan da ilk nazil olan ayetlerin -istiazeden sonra- Alak Suresinin ayetleri olduğuna dair rivayetlere rastlamaktayız. (Örnek olarak bkz. Taberî, *Câmi'*, I, 50.) Bu rivayetler bize Mucâhid'in bu bilgisinin İbn 'Abbâs'a dayanma ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

111 İbn Hacer, *Tehzibu'l-Tehzib*, VII, 217-218.

Peygamber ve sahabedir. Tabiin nesli de bazı durumlarda Hz. Peygamber'in ve sahabenin ismini zikretmeksizin muhataplarını bilgilendirmek maksadıyla bu şekilde nakillerde bulunmuşlardır.

Konu edindiğimiz rivayetler özelinde durum tespiti yapacak olursak, adı geçen rivayetler yukarıda da ifade edildiği üzere Hz. 'Âişe'ye dayanmaktadır. O, ilk nüzule dair yaşanan olayı Hz. Peygamber'den duyduğu gibi teferruatlı bir şekilde naklederken kendisinden nakleden diğer raviler bazen bir kısmını bazen de içerdiği bilgilerden herhangi birisini muhataplarına iletmişlerdir. Bunun sonucu olarak ortaya, farklı rivayetlermiş gibi görünen, fakat farklı yönleri nakledilen bir tek rivayet çıkmaktadır. Bunun yanında Mucâhid rivayetlerinin –yine Hz. 'Âişe'ye ulaşma ihtimali olsa da- İbn 'Abbâs'a nispet edilmesi kuvvetle muhtemeldir.

Rivayetlerin ortak içeriği, ilk nazil olan ayetlerin Alak Suresi 1-5. ayetler olmasıdır. Olayın anlatılış ve naklediliş şekilleri değişik olsa da bu ortak içerik aynı kalmaktadır. Bu husus ilgili rivayetlerde “ilk nazil olan Kur'ân” ifadeleri ile olduğu gibi; sekiz, dokuz, on iki, on üç ve on dördüncü rivayette “ilk sure” lafzı ile de ifade edildiği olmuştur. Alak suresinin altıncı ayeti ve sonrasının, önceki ayetlerin nüzul sebebi ile bağlantısının bulunmadığı bilinen bir husustur.¹¹² Alak Suresi bir bütün olarak nazil olmadığına göre, araştırmamıza konu olan rivayetlerde ifadesini bulan “İlk nazil olan sure” ibaresinden, “sure” kavramının ilk dönemde “ayet gruplarını” ifade etmede kullanıldığı kanaatine ulaşılmaktadır.

Alak Suresinin ilk beş ayetinden sonra nazil olan sureler birinci rivayete göre “Nûn ve'l-Kalem, Müddessir ve Duhâ'dır”. Bu surelerinin fetret-i vahiyden sonra nazil olduğu anlaşılmaktadır. Taberî'nin *Târih*'indeki rivayetler ile tefsir ve hadis külliyatında geçen, yukarıda kendilerine işaret edilmiş olan rivayetler bu hususu desteklemektedir. Mucâhid kaynaklı rivayetlerde ilk rivayette olduğu gibi “*Nûn ve'l-Kalem*” ilavesi bulunmaktadır. Bu ifadede “sonra” kelimesi ile beraber kullanılmasından bu surelerin Alak Suresi'nin ilk beş ayetinin hemen ardından değil de fetret-i vahiyden sonra nazil olduğu anlaşılmaktadır. Rivayetlerin genelinden çıkan sonuç Alak Suresi'nin ilk

112 Taberî, *Câmi*, XXX, 253 vd.

ayetlerinin ardından fetret-i vahiy olarak isimlendirilen bir fasılanın meydana geldiğidir. Bu aranın ardından adı geçen üç surenin ilgili ayetleri nazil olmuştur. Mucâhid kaynaklı rivayetlerde bu surenin isminin sadece “Nun” olarak yer almasının sebebi, bu rivayetler ilk nazil olan surenin ismine dair kısa bilgi içerdiği için ilk rivayette sayılan surelerden ilki olan “Nun”un sayılması, diğer ikisinin ise zikredilmemesi olabilir.

Diğer bir açıdan değerlendirecek olursak, birinci rivayette yer verilen sıralamanın nüzul sırası değil de “bu üç surenin ilgili ayetlerinin nazil olduğuna” dair verilen bir bilgi olarak kabul edilebilir. Adı geçen üç sureyi içerik itibarıyla de değerlendirdiğimizde yapılan itirazlara ve ithamlara karşı Hz. Peygamber’i teselli eden, ona moral ve destek veren ayetlerle karşılaşmaktayız ki bu durum günün şartları ile de birebir örtüşmektedir.

İlk dönemde nüzul sırasına göre tertip edilmiş olan Hz. Osmân, İbn ‘Abbâs ve Ca’fer es-Sâdik’in mushaflarında ortak olan özelliklerden birisi ilk nazil olan surelerin “Alak ve Nûn ve’l-Kalem” olmasıdır. Bu bilgi de değerlendirmeye tabi tuttuğumuz rivayetlerle örtüşmektedir. (Müzzemmil ile) Müddessir ve (arada birkaç sure olsa da) Duhâ ise adı geçen mushaflarda bunları takip etmektedir.¹¹³ Bu durum verilerin fiili durum tarafından da teyit edildiğini göstermektedir.

Bu araştırmada, nüzul süreci yönünden, hakkında farklı rivayetlerden ziyade benzer rivayetler bulunan 96/Alak Suresi 1-5. ayetler temel alınmıştır. Bu ayetlerle ilgili olarak Taberî’nin tefsirinde yer verdiği rivayetler konu edilerek “rivayet tefsiri” ekseninde senet ve metin açısından bir değerlendirme yapılmıştır. Bu rivayetler, aynı müellifin *Târih*’inde yer verdiği konu ile ilgili rivayetlerle de karşılaştırılmıştır. Hedefimiz, hakkında daha fazla tartışmalı haberler bulunan sure veya ayetlere ilişkin rivayetlerin de bu şekilde değerlendirilmelerine katkı sağlamak ve bir örnek oluşturmaktan ibarettir. Bu ve benzeri çalışmalar ile son dönemde pek değerlendirmeye tabi tutulmayan tefsir rivayetlerinin -senet ve metin itibarıyla- içeriğinde saklı kalan pek çok hususun ortaya çıkacağı kanaatindeyiz.

113 Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, (Ankara: TDV Yay., 1989) s.86.

KAYNAKÇA

- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, Ankara: TDV Yay., 1989.
- Ebû ‘Âvâne, Yakub b. İshâk el-İsferâinî (316 h.), *Musnedu Ebî ‘Âvâne*, I-II, Beyrut: Dâru’l-Ma‘rife, tsz.
- Hâkim, Muhammed b. ‘Abdillâh en-Neysâbûrî (321-405 h.), *el-Mustedrek ‘ala’s-Sahîhayn*, I-IV, Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1411/1990.
- Hazrecî, Hâfız Safiyyuddîn Ahmed b. ‘Abdillâh el-Ensârî, *Hulâsatu Tezhîbi Tehzîbi’l-Kemâl fî Esmâi’r-Ricâl*, Bulak, 1301 h.
- İbn Hacer, Hafız Ahmed b. ‘Ali b. Hacer el-‘Askalânî (852 h.), *Tehzîbu’t-Tehzîb*, I-XII, Beyrut: Dâru Sadr, 1325 h.
- _____, *Fethu’l-Bârî*, I-XIII, Beyrut: Dâru’l-Ma‘rife, 1379 h.
- _____, *Takrîbu’t-Tehzîb*, Riyâd, 1416 h.
- İbnu’l-Esîr, Mecduddîn el-Mubârek b. Muhammed el-Cezerî (544-606 h.), *en-Nihâye fî Ğarîbi’l-Hadîs ve’l-Eser*, I-V, Beyrut: Dâru’l-Fikr, tsz.
- İbnu’s-Salâh, Ebû ‘Amr ‘Osmân b. ‘Abdirrahmân (643 h.), *‘Ulûmu’l-Hadîs*, Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1986.
- Kastalânî, Ebû’l-‘Abbâs Şihâbu’d-Dîn Ahmed b. Muhammed (923 h.), *İrşâdu’s-Sârî li Şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, I-X, Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabî, 1304 h.
- Koç, Mehmet Akif, *İsnad Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri*, Ankara: Kitâbiyât, 2003.
- _____, *Tefsirde Bir Kaynak İncelemesi*, Ankara: Kitâbiyât, 2005.
- Koçyiğit, Talât, *Hadis İstilahları*, Ankara: Ankara Ü. İlahiyat Fakültesi Yay., 1985.
- Muslim, b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbûrî (206-261 h.), *Sâhîh*, Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabî, tsz.
- Serinsu, Ahmet Nedim, *Kur’an’ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûlun Rolü*, İstanbul: Şûle Yayınları, 1994.
- Suyûtî, el-Hâfız Celâluddîn (911 h.), *Tedribu’r-Râvî*, Beyrut: Muessesetu’r-Rayyân, 2005.
- _____, *Lubâbu’n-Nukûl fî Esbâbi’n-Nuzûl*, (Tefsîru’l-Celâleyn ile birlikte), İstanbul: Pamuk Yay., tsz.
- Şâkir, Ahmed Muhammed, *el-Bâ‘isu’l-Hasîs Şerhu İhtisâri ‘Ulûmi’l-Hadîs*, Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1994.

- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (310/922) *Câmi 'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, I-XXX (XV cilt halinde), Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1988.
- _____, *Câmi' (2)*, tah. 'Abdullâh b. 'Abdulmuhsin et-Turkî, Kahire: Dâru Hicr, 1422/2001.
- _____, *Câmi' (3)*, I-XXIV, tah. Ahmed Muhammed Şâkir, Muessesetu'r-Risâle, 2000.
- _____, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, I-XI, tah. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm, Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1967.
- Tatlı, Bekir, *Âyet ve Hadislerde İsrâ ve Miraç Olayı*, Adana, 2008.
- _____, *Cibrîl Hadisi ve İslâm Düşüncesine Yansımaları*, Adana, 2009.
- Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDV. Yay., 1992.
- Zebîdî, Zeynu'd-Dîn Ahmed b. Ahmed b. 'Abdi'l-Latîf, *Sahîh-i Buhârî Muh-tasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, I-XIII, trc. ve şerh. Ahmed Naim (I-III), Kamil Miras, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 1988.
- Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. 'Osmân, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, tah. Şu'ayb el-Arnaût, Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1986.